

Х.М.Хўжаматова,
Қўқон университети
“Таълим” кафедраси ўқитувчиси

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТИ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИДА ИЖТИМОЙ КОМПЕТЕНЦИЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация. Ушбу мақолада мактабгача таълим ташкилоти тарбияланувчиларида ижтимоий компетенцияни шакллантириш йўллари таҳлил қилинган бўлиб, унда мактабгача ёш даври инсон шахсининг шаклланишининг бошланиши, ижтимоий-маданий қадрияти, алоҳида ижтимоий ва маданий ўзига хослиги асослаб берилган.

Таянч сўз ва иборалар: мактабгача таълим, мактабгача таълим ташкилоти, ижтимоий онг, ижтимоий компетенция, “Мен” концепцияси, ривожланаётган бола, ўзини-ўзи баҳолаш, ижтимоий билиш, ҳаётий вазият, мактабгача ёшдаги бола ижтимоий компетентлиги, ижтимоий хулқ, ижтимоий меъёрлар, маданият элементлари.

Аннотация. В статье анализируются пути формирования социальной компетентности воспитанников дошкольной организации, в основе которой лежит начало формирования человеческой личности в дошкольном возрасте, социокультурной ценности, особой социокультурной идентичности.

Ключевые слова и фразы: дошкольное образование, дошкольная организация, социальное сознание, социальная компетентность, концепция «Я», развивающийся ребенок, самооценка, социальное познание, жизненная ситуация, социальная компетентность дошкольника, социальное поведение, социальные нормы, культура. элементы.

Annotation. This article analyzes the ways of formation of social competence in the pupils of the preschool organization, which is based on the beginning of the formation of the human personality in the preschool age, socio-cultural value, special social and cultural identity.

Key words and phrases: preschool education, preschool organization, social consciousness, social competence, concept of "I", developing child, self-esteem, social cognition, life situation, social competence of preschool child, social behavior, social norms, culture elements.

Мактабгача таълимнинг ривожланиши замонавий дунёдаги ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ислохотлар, тарбиявий-ривожлантирувчи қадриятли йўналганликларни қайта кўриб чиқиш жараёни билан бевосита боғлиқ – инсон омилининг аҳамияти ва роли, ўсиб келаётган авлоднинг муваффақиятли ижтимоийлашуви принциплари, эҳтиёжлари ва мазмуни ўзгармоқда. Шунга кўра, замонавий жамиятда талаб этилган баркамол ва яхлит шахсининг ривожланиши ва шаклланишининг ўзгармас шарт ижтимоий компетенцияларни шакллантириш ҳисобланиши таъкидланади.

Социология нуқтаи назаридан мактабгача ёш даври инсон шахсининг шаклланишининг бошланиши, унинг ижтимоий-маданий қадрияти, алоҳида ижтимоий ва маданий ўзига хослиги сифатида қаралади.

Мазкур муаммо бўйича материалларнинг ижтимоий-назарий таҳлили, ривожланган давлатларда мактабгача ёшдаги боланинг ижтимоий компетенциялар, қобилиятларини шакллантириш, ижтимоий тажрибани эгаллашга йўналганлик таълим тизимининг муҳим ташкил этувчиси деб тан олинади, мактабгача ёш даври ижтимоий ва иқтисодий ривожланиш мураккаб муаммоларини ҳал этишга имкон берувчи алоҳида миллий ресурс сифатида қаралади [1; 123-б.].

ЮНЕСКО маълумотида кўра, “Кичик ёш давридаги болаларнинг мактабгача таълим ва тарбияси – боланинг туғилишидан бошлаб унинг таълим доирасида (расмий ва норасмий) бошланғич мактабга ўтишига қадар болаларнинг ривожланиши, яшаши ва таълим олишига кўмаклашувчи ҳатти-ҳаракатлардир” [2; 18-б.].

Болалик тўғрисидаги истиқболли фанлараро мунозараларнинг муҳокамасини таҳлил қилиб, болаликнинг энг аҳамиятли муаммолари, тарбия ва ривожланиш, боғлиқлик ва мустақиллик ўртасидаги алоқадорликларнинг таҳлили сингари, ўзининг алоҳида сифат тавсифларида янада аниқ бўлиши мумкин.

Бу мактабгача ёшдаги болалар ижтимоий муносабатларнинг янги турига қанчалик тайёр бўлишлари, ижтимоий ўзгаришлар қандай даражада мактабгача даврнинг воқелиги билан қандай даражада боғлиқлигига тааллуқлидир. Бир қарашда оддий масала бўлиб туюлган мактабгача ёш даврида қандай ижтимоий компетенцияларни шакллантириш зарурлиги – ижтимоий-назарий таҳлилни дастлабки йўналтирувчи нуқтаси ҳисобланади.

М.В.Крулехт мактабгача ёш даврига нисбатан “компетентлик” тушунчасини ўрганишда қуйидаги таърифни таклиф этади: “Бу бола билишда, мулоқотда ва фаолиятнинг махсус кўринишларида маълум бир муаммолар, вазифаларни ҳал этишга тайёр бўлишидир” [3; 36-б.].

“Илк ва мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган давлат талаблари”асосида ишлаб чиқилган “Илк қадам” ўқув дастурида мактабгача ёшдаги (6-7 ёш) боланинг умумий муҳим компетенцияларидан бири сифатида ижтимоий компетенция келтирилади. Ижтимоий компетенция – ҳаётий вазиятларда катталар ва тенгдошлар билан мулоқотда ахлоқ қоидалари ва меъёрларига риоя қилган ҳолда ўзини тута олиш маҳорати бўлиб [4], у боланинг ривожланишида жамиятда қабул қилинган қадриятлар ва меъёрларни ўзлаштиришга йўналтирилган ижтимоий-коммуникатив йўналиш ҳисобланади, булар:

- боланинг катталар ва тенгдошлари билан ўзаро муносабатлари;
- мустақиллик ва ўз ҳатти-ҳаракатларини тартибга солишнинг шаклланиши;

– ижтимоий онгнинг, ҳиссий ҳозиржавоблик, ҳамдардликнинг ривожланиши, тенгдошлари билан ҳамкорликдаги фаолиятга тайёргарликни шакллантириш;

– меҳнат ва ижоднинг турли кўринишларига ижобий установкаларни шакллантириш; социумда, табиатда, уй ҳўжалигида хавфсиз хулқнинг асосларини шакллантириш.

И.А.Зимняянинг фикрига кўра, компетенциялар социумда шаклланиши ва ҳосил бўлиши сабабли, уларнинг барчаси ижтимоийдир. Тор маънода, муаллифнинг фикрича, ижтимоий компетенциялар инсоннинг социум, бошқа инсонлар билан ўзаро алоқаларини тавсифлайди [5; 38-б.].

Фикрларни умумлаштириб, замонавий мактабгача таълим ташкилотларида ривожланиш ва тарбиянинг модернизацияси ва ислохотлари шароитидаги босқич муҳим йўналишлардан бири, яъни мактабгача ёшдаги боланинг анъанавий таълимий қадриятларининг ижтимоий ривожланиш қадриятларига алмашилиши билан тавсифланиши тўғрисидаги хулоса келиш мумкин.

Мактабгача ёшдаги боланинг фаолият тажрибаси, имкониятларини очиш, фаол позицияси, ноаниқ шароитларда ҳаракатга, мақсадни белгилашга тайёрлик асосий ҳисобланади. Бу мактабгача таълим ташкилотининг фаолиятидаги компетентли ёндашувнинг ташкил этувчиларидан бири боланинг ижтимоийлашуви, яъни боланинг атрофдаги ижтимоий муҳитга ҳозирги вақтда ва келажакда фаол кириб бориши жараёнининг фаол ифодаси ҳисобланган, ҳар бир боланинг ижтимоий компетентлигини шакллантириш бўйича ишлар бўлиши кераклигини аңлатади.

Ижтимоий компетентликнинг мазмунини “компетентлик” атамасининг дастлабки асоси орқали очиб берамиз – “compete”, “билиш”, “бажариш”, “эришиш” ва “жавоб бериш”ни аңлатади [6; 184-б.]:

– “билиш” - ижтимоий технологияларни амалга ошириш учун зарур билимларни эгаллаганлик бўлиб, улар билим ва кўникмаларни қўллашни йўналтиради;

– “бажариш” - билимларни амалга ошириш, ички тажрибада ҳамда ташқи ижтимоий воқеликда ўзини-ўзи мустақил ва онгли аниқлаш қобилияти;

– “эришиш” - ахлоқ ва маданият доирасида қўйилган мақсадларни амалга ошириш қобилияти;

– “жавоб бериш” - шахс фаолияти ва хулқининг унга жамият, давлат, оила ва касби томонидан қўйиладиган талабларга мослиги.

“Ижтимоий компетентлик” тушунчасининг қўлланиладиган таърифлари ва манбаларининг турли-туманлигида, турли талқинларнинг моҳиятли тавсифларининг таҳлили натижасида мазкур тушунчанинг асосий тузилмавий элементларининг такрорланиши етарлича яққол кузатилади. Мазкур тузилмавий элементларни кўпинча таъкидланадиган ижтимоий компетент мактабгача ёшдаги боланинг актуал тавсифларини аниқлаш бўйича таҳлил қилиш имконияти пайдо бўлади. Олинган маълумотлар ижтимоий компетентлик тушунчасининг асосий элементларини кўрсатиш бўйича каттадан кичикка томон тузиш мумкин. Бу мактабгача ёшдаги болаларнинг энг аҳамиятли ижтимоий

компетенцияларини аниқлаш имконини беради. “Ижтимоий компетенция” тушунчасининг энг кўп учрайдиган асосий элементларининг рейтинги қуйидаги кўринишга эга:

- жамоавий фаолият ва жамоавий хулқ кўникма ва малакалари, жамиятда хулқ қоидалари ва меъёрларини билиш ва қўллаш, тўғри ижтимоий йўналишларни танлашни билиш ва бу йўналишларга мос равишда ўз фаолиятини ташкил этишни билиш;

- ҳаёт фаолиятининг бирламчи усуллари эгаллаганлик, “Мен” концепцияси, жамият муносабатларини тушуниш, муҳит билан ўзаро алоқада бўлиш кўникмалари;

- боланинг ўзи тўғрисидаги тасаввурларининг мажмуи;

- билишга оид фаолиятни амалга ошириш, умумий мақсадларни қабул қилиш кўникмаси.

Ижтимоий компетентлик тушунчасининг турли талқинларининг таҳлили натижасида олинган маълумотлар муаллифларнинг мактабгача ёш даври учун мазкур атаманинг асосий элементларининг мажмуини аниқлашга оид қарашлари ёндашувнинг мажмуавийлиги тўғрисида гувоҳлик беради.

Таҳлил натижасида аниқланган моҳиятли тавсифлар, “мактабгача ёшдаги бола ижтимоий компетентлиги” тушунчасининг қуйидаги таърифини ифодалашга имкон беради: бу мазкур ёш даври учун хос бўлган мажбуриятларни бажариш учун зарур бўлган мулоқот ва хулқ усуллари тўғрисидаги ижтимоий билим, кўникма ва малакаларнинг мажмуидир.

Мазкур таърифдан келиб чиқиб, мактабгача ёшдаги боланинг ижтимоий компетентлигини мактабгача таълим ташкилотининг ижтимоий муҳит билан ўзаро алоқаларнинг самарадорлигига боғлиқ бўлган ривожланиш натижаси сифатида тушуниш биз учун аҳамиятли ҳисобланади ва бизнинг талқинимизда ижтимоий билимлар, кўникма ва малакалар нафақат мустақил мақсадлар, балки болада ижтимоий компетенцияларни шакллантириш бўйича воситалар вазифасини бажаради. Ижтимоий компетенциялар тарбияланувчиларнинг фаолиятлари ва ўз тажрибалари асосида ривожланади.

Узлуксизлик жиҳатидан В.А.Ясвиннинг қарашларини таъкидлаш зарур: “...болаларнинг ижтимоий роллар ва малакаларни эгаллашлари, жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар динамикасини инобатга олиб ижтимоий хулқ маданиятини ривожлантириш тан олиними керак” [7; 345-б.].

Мактабгача ёшдаги болада ижтимоий компетентлик элементларининг мазмунини аниқлаб, ижтимоий компетентликнинг ривожланиши, агар тарбияланувчиларнинг ижтимоий фаоллиқни ифодалашлари учун шароитлар асосланса ва белгиланса муваффақиятли бўлишини тахмин қилиш мумкин, чунки ижтимоий компетенцияларни шакллантириш тарбия технологиялари, ривожланиш мазмуни ва шаклларидаги инновациялар билан бевосита боғлиқдир.

Бунда ўзгарувчан ижтимоий вазиятларни баҳолаш кўникма ва малакаларини таъминловчи ижтимоий ривожланиш технологиялари ва методларини излаш ва ўз билимлари ҳамда ижтимоий ўзаро муносабатларнинг

етишмайдиган малакаларини енгиш тажрибасига таяниб ҳаракат қилиш ишончини ривожлантириш долзарб аҳамият касб этади, бу эса оқибатда бола учун жамиятга келгусида муваффақиятга эришишида зарур бўлган ижтимоий компетентликнинг шаклланишини таъминлаши керак.

Агар ижтимоий компетентликни шахснинг умуман ижтимоий муҳитни ва хусусан бу муҳитда ўзини такомиллаштиришдаги амалга оширилган имконияти сифатида қарасак, унда таълим ташкилотининг ривожланувчи муҳити ижтимоий компетенцияларни шакллантириш ва ривожлантириш, ўзини-ўзи амалга ошириш тажрибасини эгаллаш имкониятини бериб, боланинг ижтимоий хулқини моделлаштириши мумкинлиги тўғрисидаги хулосага келиш мумкин. Бундай ҳолат мактабгача таълим ташкилотларининг тарбиявий муҳити орқали ижтимоий компетенцияларни ривожлантириш жараёнида аҳамиятли ҳисобланади.

Тарбияланувчиларнинг ижтимоийлашувлари жараёнининг натижаси, яъни мактабгача ёшдаги бола ва мактабгача таълим ташкилоти муҳитининг ҳақиқий ўзаро алоқасининг натижаси мактаб ўқувчиси ижтимоий компетентлигининг янги даражаси ҳисобланади. Бунда бугунги кунда ижтимоий компетентликни шакллантириш замонавий мактабгача таълим ташкилотлари учун муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

Бунда тарбиявий тадбирларни болаларга эмас, балки уларнинг атрофидаги муҳитга, болалар ўзаро алоқада бўладиган ҳаёт фаолияти муҳитига йўналтириб, мактабгача таълим ташкилотининг тарбиявий муҳитининг имкониятларидан фойдаланиб ташкил этиш мумкин.

Биз учун О.В.Солодянкиннинг “индивид жамиятга қандай қўшилиши, ижтимоий ташкилотнинг элементига айланиши индивид ижтимоий муносабатлар тизимида амалга ошириши керак бўлган вазифалар мос бўлган унинг ижтимоий роллар тизимини эгаллашига боғлиқ”лиги тўғрисида фикрлари муҳим ҳисобланади [8; 16-б.]. Бу шароитларда мактабгача таълим ташкилотлари битирувчиларни талабларнинг ўсишини инобатга олиб, ташкилий, методик-мазмунли ва технологик қайта мослаштириш керак. Мактабгача таълим ташкилотининг асосий вазифаси мактабгача ёшдаги боланинг эгаллаган ижтимоий меъёрлар, қадриятлар ва маданият элементлари асосида жамиятга жадал интеграциялаша оладиган мактабгача ёшдаги боланинг ривожланиши ва тарбияси ҳисобланади. Бундай мақсад ва вазифалардан келиб чиқиб, замонавий мактабгача таълим ташкилотидаги ижтимоийлашувнинг якуний натижаси тўғрисида фикр юритиш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Зебзеева В.А. Дошкольное образование за рубежом: история и современность. М.: Сфера, 2007. 128 с.
2. Прочная основа. Образование и воспитание детей младшего возраста: всемирный доклад по мониторингу ОДВ. М.: ЮНЕСКО, 2007.

3. Крулехт М. В. Новые формы дошкольного образования как средство социально-педагогической виктимологии // Социальная работа: проблемы и перспективы: материалы 1-й Межвузовской научно-практической конференции (22 марта 2012 г.). СПб.: СПбГУП, 2012. С. 35-43.
4. Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлигининг 2018 йил 7 июлдаги 4-сонли хайъат йиғилиши қарори билан тасдиқланган мактабгача таълим муассасалари учун “Илк қадам”. Мактабгача таълим муассасалари давлат ўқув дастури. Тузувчилар: И.В.Грошева, Л.Г.Евстафева, Д.Т.Маҳмудова, Ш.Б.Набихонова, С.В.Пак, Г.Э.Джанпеисова. – Т.: МТВ, 2018. – 69 бет.
5. Зимняя И. А. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. М., 2004. 42 с.
6. Педагогика: энциклопедия. II жилд. жамоа // Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2015. 376 бет.
7. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. Изд-е 2-е, испр. и доп. М.: Смысл, 2001. 366 с.
8. Солодянкина О. В. Социальное развитие ребенка дошкольного возраста. М.: АРКТИ, 2006. 88 с.